

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ФЕНОМЕНУ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ЯК РІЗНОВИДУ НЕЛЕГАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ

Abstract. The approaches to the consideration of the human traffic problem are analyzed. Factors and new tendencies in existence of human traffic are defined. Data of proper sociological research confirm the degree of actuality of problem of human traffic and the state of knowledge concerning this problem of Lvov youth.

Постановка проблеми. Після здобуття незалежності Україна, незважаючи на офіційно проголошені наміри, ще не забезпечила рівності статусу державних кордонів. Переважна частина кордону з колишніми радянськими республіками (Російська Федерація, Білорусь, Молдова), зберігає максимальну й асиметричну (порівняно з іншими кордонами) прозорість, його легко долають носії міжнародної злочинності.

Україна розташована на перехресті шляхів, які ведуть із соціально неблагополучних регіонів Сходу і Півдня до заможної Західної Європи, відіграє роль держави-транзитера чинників міжнародної злочинності, зокрема й так званих «нових загроз небезпеки». Такий стан речей зумовлює зниження міжнародного статусу України, сприяє формуванню негативного образу держави як джерела підвищеної небезпеки.

Нелегальна міграція українських громадян за кордон є соціально небезпечним суспільним явищем. Оцінки масштабності цього явища коливаються досить суттєво. За українськими офіційними та неофіційними джерелами, загальна кількість трудових мігрантів становить від 2 до 7 млн. осіб [1].

За кордоном громадяни України асоціюються з дешевою робочою силою та жінками, що задіяні в сексуальному бізнесі. Найдетальніше проблему міграції в Україні вивчали неурядові громадські організації протягом останніх п'яти років за проектом щодо протидії торгівлі людьми. Ці організації створювалися в обласних центрах і спрямовували свою діяльність передусім на жінок. Причинами цього є, по-перше, вразливість жінок, особливо жіночої молоді, яка становить групи найвищого (15–21 рік) та високого (21–30 років) ризику потрапляння в ситуації торгівлі людьми, по-друге, жінки охочіше звертаються за допомогою та, власне, більше її потребують, ніж чоловіки.

З проблемою торгівлі людьми країни колишнього Радянського Союзу особливо гостро зіштовхнулася на початку 90-х рр. минулого сторіччя. Використовуючи складну економічну ситуацію, високий рівень безробіття і правову недосконалість захисту громадян молодих держав, нечисті на руку ділки організували цей вельми прибутковий кримінальний бізнес.

У статті поставлено за мету проаналізувати трансформації підходів до розгляду проблеми торгівлі людьми, визначити динаміку її чинників, простежити нові тенденції в існуванні торгівлі людьми, спираючись на дослідження, які проводилися в Україні, та на власне соціологічне дослідження, проведене у квітні – травні 2008 р., а також на практичний досвід організацій, які займаються протидією торгівлі людьми, для формування адекватних стратегій цієї діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на значимість цієї проблеми і великий суспільний інтерес до неї, єдине визначення суті торгівлі людьми з'явилося фактично у 2000 р. у Протоколі щодо попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, та покаранні за неї, який доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності [2]. Як і раніше, підходи до визначення торгівлі людьми є дискусійними. Водночас простежуються зміни у виборі їх пріоритетності. Завдяки активній діяльності Міжнародної організації праці (МОП) акценти зміщуються до розгляду проблеми через призму негативних наслідків глобалізації, розподілу трудових ресурсів у світовому та регіональному масштабах, у контексті вимушеної трудової міграції та примусової праці. Серед українських учених такий підхід уперше запровадила у 2002–2003 рр. дослідницька група МОП [5]. Перспективними результатами його застосування є необхідність змін у сфері зайнятості, створення належних умов роботи, що є дуже актуальним для України.

Більшість представників державних органів торгівлю людьми розглядають як проблему боротьби зі злочинністю. Дедалі більш негативно фахівці оцінюють намагання ототожнити торгівлю людьми з нелегальною міграцією, хоча саме відповідно до цього підходу формуються найбільш «прості» засоби протидії – суворі візові режими на кордонах, криміналізація нелегальної міграції. Україна відчуває негативні наслідки застосування такого підходу з боку країн Європейського Співтовариства, які створюють нову «залізну завісу», відокремлюючись від так званих «третіх» держав.

Поняття «торгівля людьми» охоплює ширше коло соціальних явищ. Предметом торгівлі може бути будь-яка особа, незалежно від статі і віку: чоловіки – з метою експлуатації в праці, у тому числі в «потогінному виробництві», жінки – для виконання примусових репродуктивних функцій та примусових шлюбів, діти – з метою використання в жебрацтві, примусового усиновлення/удочеріння, будь-яка особа – для домашнього рабства, вилучення і трансплантації органів. Торговля жінками є лише складовою частиною феномену торгівлі людьми [3, с. 43].

Досить складним виявляється і застосування підходу, відповідно до якого торгівлю людьми розглядають як порушення прав людини, за яке повинні нести

відповідальність держави. Проблеми виникають у процесі переходу від декларативних положень до формування політики «позитивних дій», яка базується на підвищенні і зміцненні статусу людини в суспільстві, її прав, що в перспективі має виключити можливість продавати чи купувати людей.

Серед причин поширення торгівлі людьми в пострадянських країнах (внутрішніх і зовнішніх), також простежується певна динаміка. Традиційно виділяють безробіття, низький рівень життя, поверхові уявлення про легкість життя у західних країнах, відсутність реальної інформації про проблему, сексуалізація життя, реклама сексу, інтернаціоналізація економіки, активна міжнародна трудова міграція, поява можливості для українських громадян виїзду за кордон тощо. На першому місці серед внутрішніх чинників – скрутне економічне становище. Фемінізація бідності сприяє пошуку будь-яких заробітків, навіть без врахування можливих негативних наслідків. Дослідники зазначають, що в цій ситуації жінки швидше погоджуються на роботу, що не відповідає їхньому рівню освіти і кваліфікації, а чоловіки в подібній ситуації вагаються. Зростає кількість родин, де жінки є головними годувальницями, на чій плечі лягає відповідальність за всю родину. Але якщо п'ять-вісім років тому головним чинником бідності було безробіття, то сьогодні і жінки, і експерти акцентують не стільки на безробітті як причині бідності, скільки на дуже низьких заробітках, які не досягають до межі бідності навіть за висококваліфіковану працю (лікарі, медичні працівники, вчителі, серед яких більшість – жінки). Простежується унікальне явище обвального зниження рівня життя тієї частини населення, що за світовими стандартами належить до «середнього класу». Все це зумовлює громадян до пошуку роботи за межами України. А найбільш доступною для українських жінок сферою заробітку за кордоном є сексуальна індустрія, причому в нелегальному її варіанті. Безпосереднє спілкування з жінками, які бажають їхати працювати за кордон, і з тими, хто повернувся відтіля, свідчить, що негативну роль у поширенні торгівлі людьми в Україні, як і раніше, відіграє недостатня поінформованість українських громадян щодо можливостей працевлаштування за кордоном, а також про наслідки нелегального перебування там.

Неефективність політичних та економічних перетворень у державі, корумпованість чиновників, декларативність соціальної політики, зростання прірви між верхами та абсолютною більшістю населення, нездійсненність романтичних мрій перших років незалежності призвели до появи ще одного чинника – зневіри у позитивні зміни в країні. Складність ситуації в тому, що молоді люди не бачать перспектив для життя та реалізації в українському суспільстві. Батьки не бачать перспектив для своїх дітей. Вища освіта не стає запорукою нормального забезпеченого життя. Виїзд за кордон розглядають як умову не тільки вирішення тимчасових фінансових проблем родини, але і як стратегію життєвого шляху для молодого покоління. Зрозуміло, що інформаційні компанії в цьому випадку не можна розглядати як метод протидії, необхідні суттєві зміни в управлінні соціальними та політичними процесами в суспільстві.

Ситуація ускладнюється тим, що процес міграції починає швидко ставати криміногенним, оскільки легальних можливостей виїхати працювати за кордон замало для всіх охочих. Крім того, серед чинників, що негативно впливають на поширення торгівлі людьми, фахівці щораз частіше називають зростання загальної криміналізації суспільства. «Бідність, неможливість працевлаштування й освіти через корумпованість майже всіх сфер життєдіяльності є одним з головних чинників залучення до кримінального бізнесу великої кількості людей. І насамперед це стосується підліткової частини населення України, яка, розуміючи батьківську неспроможність забезпечувати родину належним чином, у багатьох випадках стає на шлях учинення злочинів» [4, с. 91–92].

Причини торгівлі людьми потрібно шукати і в існуванні зовнішніх чинників, серед яких – відкриття кордонів, що спрощує можливості для туризму і пошуку роботи; інтернаціоналізація тіньової економіки; формування міжнародних кримінальних об'єднань; зростання відмінності між багатими і бідними країнами; глобалізація економіки та міграції. І тут зрозуміло, що ліквідувати ці глобальні чинники складно, майже неможливо. Але потрібно їх вивчати, щоб з'ясувати їхнє значення у діяльності з протидії торгівлі людьми.

Важливим чинником, який сформувався та виявився вже на початку нового століття, є наявність так званої соціальної мережі за кордоном. За даними дослідження МОП, у більшості мігрантів, як благополучних, так і жертв торгівлі людьми, за кордоном працює хтось із родичів чи близьких друзів, що сприяє поінформованості про можливість працевлаштування за кордоном, значно полегшує процес виїзду [5]. Найбільше ризикують стати потерпілими від торгівлі людьми ті, хто виїжджає в далеке зарубіжжя з метою нелегального працевлаштування через посередника, який бере на себе фінансування поїздки, – оформлення візи і закордонного паспорта, купівлю квитків. Ці грошові витрати є додатковим мотивувальним чинником, що не дає змоги людям відмовитися від поїздки у разі виникнення сумнівів у її безпеці, вони ж стають і причиною того, що мігранти не можуть добровільно залишити роботу, тому що повинні повернути борги [5].

Досвід роботи правоохоронних органів та неурядових організацій у допомозі потерпілим від торгівлі людьми дає можливість зробити узагальнення щодо громадян, які потрапляють до рук торговців людьми, та розподілити їх на такі категорії:

- жінки, які виїхали за кордон за власним бажанням, з метою працевлаштування і здогадувалися, що будуть займатися проституцією, але надалі стали жертвами торговців людьми;
- переважно жінки, але й чоловіки, котрі виїхали за кордон за власним бажанням, з надією працевлаштуватися у сфері послуг або розваг тощо, але надалі стали жертвами торговців людьми;
- ті, котрі виїхали за кордон за власним бажанням, але, будучи обманутими ще на території України, надалі стали жертвами торговців людьми, потрапивши в кабальні умови праці та життя;

- ті, котрі стали потерпілими від торгівлі людьми на території своєї країни і були вивезені за кордон проти своєї волі, шляхом залякування тощо [3, с. 45].

Виклад основного матеріалу. Феномен торгівлі людьми здебільшого має транснаціональний характер, але ця проблема може обмежуватися і кордонами лише однієї країни. Людей перевозять з однієї країни до іншої як легально, так і нелегально. Із самого початку їх обманюють щодо роботи, яку вони матимуть за кордоном. Після перетину кордону їх примушують виконувати роботу, на яку вони не розраховували і ніколи б не погодилися виконувати. Потерпілі стикаються з погрозами, психологічним або фізичним насильством. Гроші, які згодом вдається заробити, вилучають або просто не виплачують.

Ця проблема характерна не лише для України, адже з нею стикається більшість країн світового співтовариства. Міжнародна спільнота дуже занепокоєна цим зухвалим порушенням прав людини, а тому й переходить до рішучих дій, які охоплюють розробку правової бази, починаючи з фундаментальних аспектів (з чіткого визначення цього явища та практичних заходів для його вирішення).

Ми проводили дослідження у Львівській області «Ставлення населення до торгівлі людьми» в рамках реалізації проекту «Протидія торгівлі людьми» за підтримки управління у справах сім'ї та молоді Львівської облдержадміністрації та Львівського обласного молодіжного центру, метою якого було визначити стан поінформованості молоді стосовно проблеми торгівлі людьми. Згідно з метою були поставлені такі цілі: визначення рівня обізнаності молоді Львівщини з проблемою торгівлі людьми та рівнем її складності; вивчення думок молоді щодо головних причин торгівлі людьми; з'ясування, хто найбільше в країні страждає від торгівлі людьми тощо. Об'єктом нашого дослідження була молодь (15–35 років), загалом 900 осіб. Було охоплено всі райони Львівської області та вісім міст (Львів, Борислав, Самбір, Стрий, Трускавець, Червоноград, Новий Роздол, Моршин).

Одержані результати дають змогу визначити ступінь актуальності розробки і впровадження спеціальних проектів і програм, пов'язаних з наданням населенню інформації щодо особливостей сучасної торгівлі людьми.

Як бачимо з рис. 1, найпоширенішими причинами потрапляння наших громадян до «білого рабства» є малозахищеність з боку державних органів (правоохоронних органів, судових відомств) (25,3%), а також міграції за межі України (24,5%) та незадовільна законодавча база (20,3%). Невідповідна інформованість громадян, зокрема молодого покоління, та детальна спланованість злочинної діяльності (відповідно 16 та 13%) свідчать про потребу розповсюдження різноманітних матеріалів щодо торгівлі людьми серед громадськості та посилення уваги до цієї проблеми правоохоронних та інших відповідних державних інституцій.

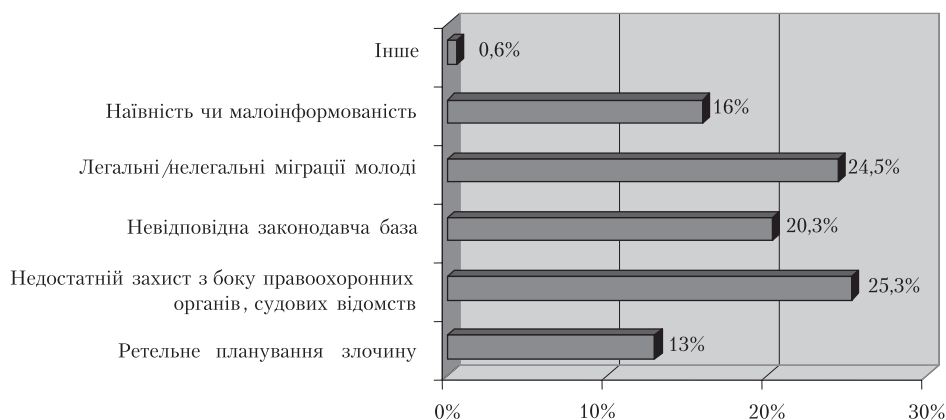

Рис. 1. «Які, на Вашу думку, найвагоміші причини торгівлі людьми в Україні?»

У табл. 1 наведено відповідні оціночні варіації асоціативних реакцій респондентів щодо термінів «торгівля людьми» та відповідних інших. Як бачимо, стереотип «примушування жінок до заняття проституцією» має найбільш показні результати (56,2% – «5» та 27,5% – «4»), менш однозначно асоціативна пряма проходить через варіанти «сучасне рабство» (відповідно 49 та 27%) та «(злочинний) бізнес» (45 і 29%). У спадному порядку, на думку громадськості, контрабанда людьми пов'язується з поняттями експлуатації (42,3%), насильства (39,4%) та міграції за кордон (по 25%).

Таблиця 1

Асоціації респондентів різних сфер зайнятості щодо відповідних питань та поняття «торгівля людьми», %

	Економічна	Технічна	Гуманітарна	Сфера обслуговування	Школяр, студент	Безробітний (-на)
Виїзд за кордон	11,2	15,1	22,1	24,5	25,4	1,8
Насильство	2	4,1	16,7	35,5	38,6	3,1
Примушування жінок до заняття проституцією	0,8	3,2	10,1	27,5	56,2	2,2
Експлуатація людей	1,8	5,8	13,8	32,9	42,3	3,5
(Злочинний) бізнес	2,6	6,1	14,9	28,5	44,9	2,9
Сучасне рабство	2,6	5,5	12,8	26,7	49,3	3,1

На підтвердження вищенаведених аргументів щодо торгівлі жінками зазначимо, що близько третини опитаної молоді Львівщини є прихильниками думки, що найчастіше у тенета трафікерів потрапляють жінки (рис. 2). Зазвичай їх використовують у сферах обслуговування та розваг, що часто закінчується сексуальною експлуатацією (комерційний секс, порнографічний бізнес тощо). Дітей (14% відповідей) найчастіше використовують для незаконного усиновлення чи удочеріння, а також у порнобізнесі. Чоловіків (3%) зазвичай використовують на будівництві, у сфері сільського господарства. «Живий товар» також користується «популярністю» як дешева робоча сила та примусові донори.

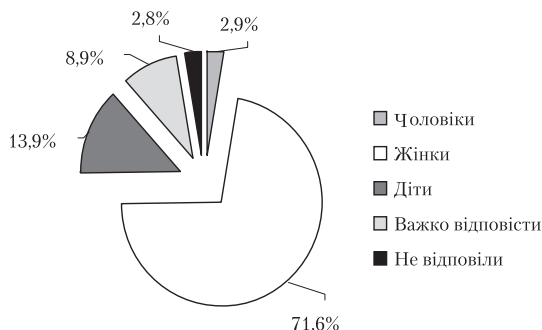

Рис. 2. «Хто найчастіше, на Вашу думку, в Україні страждає від торгівлі «живим товаром?», %

Оскільки проблему трафіку часто пов'язують з жінками, то найпоширенішими причинами міграції українок за кордон є поповнення бюджету сім'ї (39%) і пов'язане з ним бажання дати дітям відповідну освіту, місце в суспільній ієрархії, допомогти родині (30%). Перспективи на заміжжя обрали 13% опитаних, а 9% – заробляння капіталу. Проблеми макро- та мікрорівнів обрали відповідно 5 і 4% респондентів (рис. 3).

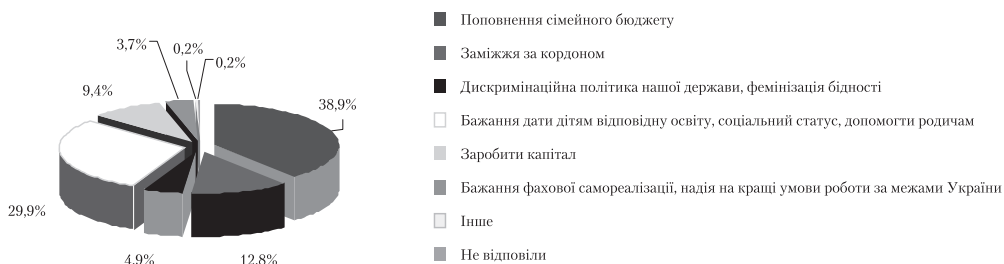

Рис. 3. «На Вашу думку, якими із зазначених чинників найчастіше керуються українські жінки, мігруючи за кордон?», %

Висновки. Кожна з цих проблем залишається відкритим питанням для нашої держави та її громадян. Торгівля живим товаром як асоціальне, кримінальне явище має особливість пристосовуватися до нових умов життя, змінювати свої форми і методи залежно від економічної і соціальної ситуації у кожній конкретній країні і у світі взагалі. Тому з часом у торгівлі людьми з'являються нові тенденції. Під час опитування, яке проводив у 2007 р. Державний інститут проблем сім'ї та молоді на замовлення Міністерства у справах сім'ї, дітей та молоді, усі експерти, яких опитували, зазначали наявність еволюції в ситуації з торгівлею людьми в Україні, зростання масштабів проблеми. Простежуються такі зміни:

- потерпілими від торгівлі людьми стають і чоловіки;
- щораз менше жінок у віці до 35 років, а більше молодих (15–19 років) вивозять для роботи у секс-індустрії, що свідчить про тенденції до омолодження секс-бізнесу і дитячого рабства. З'являється інформація про факти торгівлі дітьми;
- торговці ставлять більше вимог до якості «товару»;
- щораз більше з'являється потерпілих від торгівлі людьми, які використовувалися не в секс-бізнесі, а експлуатувалися в домашньому господарстві, на напівлегальних та нелегальних мануфактурах та фабриках, їхній вік 30–50 років;
- нові місця пошуку товару; торговці переходять до вербування у сільську місцевість;
- більш завуальованим та законспірованим є вербування. Вербувальники беруть на себе більше роботи: вони знаходять людей, самостійно оформляють їм документи, самі перевозять їх через кордон і передають до рук покупцеві за кордоном, отримуючи відразу гроші. Раніше вербувальники лише набирали людей і оформляли документи, решту функцій виконували інші злочинці. У такій ситуації вербувальники часто не отримували обіцяні їм гроші;
- поширюється внутрішня торгівля з метою втягнення до порнобізнесу та проституції дітей, зокрема на замовлення іноземців;
- змінюються форми торгівлі людьми, шляхи вивезення, зростають масштаби проблеми.

Це засвідчує недостатність ефективної правової та організаційної протидії торгівлі людьми в Україні. Хоча українське законодавство передбачає досить суворе покарання за торгівлю людьми, однак, зважаючи на те, що залишається мотивація у людей для виїзду за кордон і високі прибутки у тих, хто вивозить, найближчим часом, поки не запрацюють міжнародні механізми, передбачені Конвенцією ООН, змін не відбудеться. Саме тому мають бути сформовані національні стратегії протидії, що базуються на глибокому розумінні проблеми торгівлі людьми та її динаміки у суспільстві.

1. *Карпачова Н. І.* Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном : спец. доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини / Н. І. Карпачова. – К. : Омбудсман України, 2003. – 189 с.
2. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності; Додатковий Протокол про попередження та припинення торгівлі людьми, зокрема жінками та дітьми, і про покарання за неї. – К., 2002.
3. *Левченко К. Б.* «Торгівля людьми» та «торгівля жінками» : проблеми формування термінології сучасних документів // Вісник ХУВС. –Х. : 2000. – № 11. – С.127–136.
4. *Лизогуб Я. Г.* Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини / Я. Г. Лизогуб. – Луганськ, 2003. – С. 91–92.
5. Проект звіту про результати дослідження «Торгівля людьми з України з метою трудової і сексуальної експлуатації» / Т. М. Кир'ян, О. М. Варецька, К. Б. Левченко та ін. . – К. : МБП, 2003. – 56 с.